

Svetur

Madinga kalba – madingas žmogus?

Bene pirmasis kalbos madą kaip reiškinį atidžiau analizuoti ėmėsi kalbininkas Gintautas Akelaitis. Jis apibrėžė, kad kalbos mada – tai „nesisteminis kalbos vartosenos reiškinys – kalbos elemento (žodžio, jo formos, posakio, sintaksinės konstrukcijos) vartojimo nebūdinga reikšmė staigus, paprastai neilgalais suintensyvėjimas“ (2003: 122).

Lietuvoje dar tik randasi pavienių bandymų į kalbą žvelgti kaip į mados objektą (Švambarytė 1997), pripažįstama, kad kalba – stipri kuriamoji galia (plačiau žr. Zabarskaitė 2013), formuojanti žmogaus, visuomenės sluoksnio ar grupės įvaizdį viešumoje (Miliūnaitė 2005: 32). Užsienyje, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose, Didžiojoje Britanijoje, jau seniai nagrinėjamos kalbos ir žmogaus įvaizdžio sąsajos, skelbiami patarimai, kaip kalbėti, nes „[n]uo įvaizdžio nemažai priklauso įsitvirtinimo visuomenėje sėkmė. Tai suprasdami tie, kuriems ypač reikia visuomenės ar kokios nors jos dalies pripažinimo, stengiasi įvairiomis priemonėmis kurti vienokį ar kitokį savo įvaizdį“ (Miliūnaitė 2005: 37), todėl galima daryti prielaidą, kad madinga kalba formuoja madingo žmogaus įvaizdį. Vis dėlto aklas madingųjų kalbos elementų vaikymasis gali tapti opia problema. Įnikusi į kalbos madą, anglakalbė visuomenė pastebėjo, kad dažnai vartojami madingieji žodžiai ar posakiai tampa įkyriais kalbos štampa, užgožiančiais ir išvartosenos stumiančiais kitas kalbinės raiškos priemones, todėl atsirado poreikis kratyti madingųjų elementų.

Prieš devynerius metus, siekiant atkreipti anglakalbės visuomenės dėmesį į skursančią leksiką, viename JAV universitete (angl. *Wayne State University*) pradėta puoselėti tradicija, kurios tikslas – sugrąžinti į plačiąją vartoseną, išpopuliarinti nepagrįstai vartosenos paribyje atsidūrusius, madingųjų įmantrybių užgožtus kalbos vienetus, daugiausia emotyvus¹ ir ekspresyvus². Šio universiteto akademinė bendruomenė, atsižvelgusi į visuomenės teikiamus siūlymus, ėmė rengti „Žodžių karių“ (angl. *Word Warriors*) sąrašą, į kurį patenka įvairūs kalbos vienetai, kaip antai *bamboozle* šnek. „(ap)mulkinti, apgau(dinė)ti; mistifikuoti; (su)trikdyti“, *brouhaha* šnek. „sujudimas, sambrūzdis; sen-

¹ Emotyvai – tai žodžiai, kuriais reiškiami jausmai, jų „reikšmės pagrindas – teigiamas ar neigiamas emocinis kalbėtojo santykis su pavadinamu dalyku. Tai jo nuomonė apie tam tikro dalyko vertę, ir ta nuomonė pasireiškia ne kaip loginis sprendimas, o kaip kalbančio asmens pojūtis ar jausmas“ (Gudavičius 2000: 126, cit. iš Jakaitienė 2010: 161).

² Ekspresyvai – tai pavadinamą dalyką vaizdu nusakantys žodžiai (Jakaitienė 2010: 164).

sacija; skandalas“, *skuldugger* „machinacijos; akių dūmimas“³ ir kt. Be to, kiekvienais metais publikuojamas geriausiųjų dešimtukas (angl. *the year's top 10*). Į 2017 m. dešimtuką buvo įtraukti žodžiai *anfractuous* knyg. „vingiuotas; spirališkas“, *effulgent* knyg. „spindintis, spinduliuojantis, spindulingas“, *guttle* „ėsti, ryti“ ir kt. JAV universiteto akademinė bendruomenė viliasi, kad toks „Žodžių karių“ sąrašas padės anglakalbei visuomenei praturtinti savo gana skurdų žodyną.

Panašios veiklos ėmėsi ir kito JAV universiteto (angl. *Lake Superior State University*) akademinė bendruomenė, tik jos dėmesys krypsta ne į nepelnytai iš vartosenos išstumtus žodžius, o į per daug intensyviai vartojamus, įgirusius ir emocinį-ekspresinį atspalvį praradusius kalbos elementus (angl. *Banished Words List*). Pirmasis toks sąrašas buvo paskelbtas dar 1976 m. Į 2017 m. sąrašą, atsižvelgus į visuomenės siūlymus, jau įtraukti tokie kalbos elementai kaip *focus* „sutelkti (pastangas, dėmesį ir pan.)“ (plg. į 1983 m. sąrašą įtrauktą frazę *We must focus our attention* „mes turime sutelkti savo dėmesį“), *post-truth* „netiesos politika“⁴ (2016 m. Oksfordo anglų kalbos žodyno (angl. *Oxford English Dictionary*) rengėjai jį išrinko metų žodžiu), 831 – grafinė žodžių junginio *I love you* „aš tave myliu“ santrumpa (8 raidės, 3 žodžiai, 1 reikšmė) ir kt.

Neapsikentę nuvalkiotų madingų įmantrybių, tókių kalbos vienetų sąrašus imasi rengti ir žurnalistai, pavyzdžiui, 2013 m. BBC žurnalistai iki gyvo kaulo įgirusiais žodžiais paskelbė *selfie* „autoportretinė nuotrauka, dažniausiai daroma išmaniuoju telefonu ir dedama į socialinius tinklus“, *hashtag* „socialiniuose tinkluose ir tviteryje grotelėmis (#) žymimas žodis ar žodžių junginys kaip kokios nors temos nuoroda“, *geek* „žmogus, nusimanantis apie kompiuterius ir (arba) internetą; kompiuterių arba kito (dažniausiai – techninio) dalyko entuziastas ir žinovas“⁵ ir kt. 2016 m. laikraščio „The Independent“ žurnalistai labiausiai erzinančiu išrinko be saiko sakinio pradžioje vartojamą pertarą *so* „taip, taigi, taip pat“, jis nukonkuravo frazes *to be honest* „atvirai kalbant“ ir *it is what it is* „yra kaip yra“ (pastarasis ir lietuvių kalboje jau yra tapęs nuvalkiotu štampu).

JAV universitetų akademinės bendruomenės nariai tókių kalbos vienetų sąrašus rengia iš šviečiamųjų paskatų, kad anglakalbiai imtų vartoti skambius, ekspresyvius, tačiau nepelnytai užmirštus žodžius, žurnalistai šio darbo imasi, norėdami pašiepti į kalbos madą linkusią tam tikrą visuomenės dalį, o tinklaraštininkų tikslas kiek pa-

³ Čia ir kitur žodžių apibrėžtys pateiktos, remiantis „Anglono“ žodynu.

⁴ Šis žodis į lietuvių kalbą iškart buvo pradėtas versti padėmeniui *posttiesa*. Tókiu vertimu pagrįstai suabejojo Virginijus Gasiliūnas: „Ar daiktavardis *posttiesa* tikęs žodis norint įvardinti aplinkybes /situaciją, kai objektyvūs faktai tampa mažiau svarbūs už emocijų arba asmeninių įsitikinimų lemiamą įspūdį? Mano manymu, ne. [...] Reikėtų daiktavardžio arba būdvardžio, kuris kilmininku būtų vartojamas“ (GK 2017 4 12). Bandymų paieškoti natūralesnio lietuviško atitikmens esama: *netiesos politika* (Linas Kojala); *nuvertintos tiesos politika* (Saulius Spurga); *apytiesė politika* (iron., Arūnas Brazauskas).

⁵ Apibrėžtys pateiktos iš „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno“.

viršutiniškas – patarti tinklaraščių lankytojams, kaip sukčiauti, t. y. kókius žodžius įtraukti į kalbą, kad kalbantysis sudarytų tikro erudito įspūdį. Beje, patarimus, kaip kalbėti, siekiant sužavėti tam tikrą visuomenės grupę, dalija ne tik tinklaraštininkai, bet ir kai kurie geltonosios spaudos atstovai. Anglakalbiams, kurie nori praplėsti savo žodyną, siūloma prenumeruoti dienos žodžio (angl. *word of the day*) naujienlaiškius, skaityti tam tikras knygas, pavyzdžiui, „Nykstantys žodžiai: retų brangakmenių kolekcija knygų mėgėjams“ (angl. Simon Hertnon. *Endangered Words: A collection of Rare Gems for Book Lovers*), „Mąstytojo žodynas: įmantrūs paplitusių žodžių atitikmenys“ (angl. Peter E. Meltzer. *The Thinker's Thesaurus: Sophisticated Alternatives to Common Words*) ir kt. Tik į daugelį interneto platybėse pateikiamų patarimų derėtų žvelgti skeptiškai – neva erudito įvaizdžiui sukurti tereikia vos kelių žodžių, kaip antai *acrimony* „piktumas, kandumas, dygumas“, *adulation* „liaupsinimas; meilikavimas“, *vitriol* „kandumas, pagieža; sarkazmas“ ir kt. Peršasi išvada, kad, norint sudaryti išprususio, apsiskaičiusio žmogaus įvaizdį, užtenka į kalbą saikingai įterpti retų, negirdėtų žodžių, svarbiausia, kad jų reikšmės plačioji visuomenės dalis nesuvoktų. Iš tokių pamokymų kartais pasišaipo ir patys anglakalbiai – internete nestinga šmaikščių patarimų, kai siūloma vartoti neaiškios reikšmės, sunkiai ištariamus kitų kalbų skolinius. Garantuojama, kad draugai netektų amo, jei pokalbyje išgirstų *shemomedjama* – gruzinų k. žodis, apibūdinantis akimirką, kai dėl sotumo jausmo atsisakoma valgyti bet ką, išskyrus saldumynus; *Waldeinsamkeit* – vokiečių k. žodis, apibūdinantis jausmą, troškimą ištrūkti iš miesto į gamtą atsikvėpti; *koi no yokan* – japonų frazė, panaši į mūsų šakę *meilė iš pirmo žvilgsnio*; *kummerspeck* – vokiečių k. žodis apibūdinti situacijai, kai, norint pralinksėti, valgomas skanus, kaloringas maistas; *tampo* – filipinų k. žodis, vartojamas, nusprendus nebemylėti žmogaus, kuris skaudino; *iktsuarpok* – eskimų žodis, apibūdinantis nusivylimą, kai reikia laukti vėluojančių, ir pan.

Skurdus žodynas, madingųjų kalbos elementų vaikymasis – opi ne tik suaugusiųjų, bet ir jaunimo problema, todėl internete apstu patarimų anglakalbiams mokiniams, kaip kalbėti norint egzaminuotojams sudaryti apsiskaičiusio, išprususio jaunuolio įspūdį. Pavyzdžiui, viename portale teigiama, kad, siekiant sėkmingai išlaikyti tarptautinius anglų kalbos egzaminus IELTS (angl. *International English Language Testing System*) ir TOEFL (angl. *Test of English as a Foreign Language*), užtenka įsiminti vos kelis žodžius iš šimto žodžių sąrašo, pavyzdžiui: *appease* „nuraminti“, *brusque* „stačiokiškas, šiurkštus“, *circumspect* „apdairus, atsargus“, *taciturn* „tylus, nekalbus“ ir kt. Dar vieno straipsnio autorius primygtinai siūlo vengti nuvalkioto daugiareikšmio veiksmažodžio *do* „daryti; tvarkyti, valyti; ruošti(s); atlikti, vykdyti ir kt.“, kuris iš vartosenos stumia sinonimiškus žodžių junginius, pavyzdžiui, *carry out* „atlikti (bandymus), (į)vykdyti (nurodymus) ir pan.“. Yra leidžiamos netgi specialios knygos, pavyzdžiui, „1041 retas anglų kalbos žodis: pakelk savo kalbą į aukštesnį lygį, išplėsk

žodyną ir palik išpūdį egzaminuotojams“ (angl. Athanasiou. 1041 *EXTRAORDINARY, UNIQUE, AND RARE ENGLISH WORDS: Advance your language level, expand your vocabulary, and impress your examiners!*) Šiame leidinyje mokoma žodžių *acumen* „įžvalgumas, sumanumas“, *encomium* „panegirika“, *nefarious* knyg. „nedoras, nuodėmingas; niekingas; nusikalstamas“ ir pan.

Retų, įmantrių žodžių, kuriems gresia pasitraukimas į vartosenos paribį ar visišką išnykimas, sąrašai Lietuvoje kol kas nėra sudaromi, panašaus pobūdžio žodynai taip pat nėra leidžiami, nes tokia leksikografinė idėja Lietuvoje dar neišpopuliarėjo, nors ne tik anglakalbiai, bet ir lietuviai (ypač jaunoji karta) stipriai linkusi į kalbos madas. Deja, šios srities tyrimų Lietuvoje trūksta, nagrinėjami tik pavieniai vartosenos pavyzdžiai, nors patys kalbos vartotojai tokiais dalykais labai domisi. Viliamasi, kad 2017 m. Lietuvoje pradėti Metų žodžio rinkimai (GK 2017 5 16–17) turėtų bent iš dalies užlopyti šią spragą – iš visuomenės atsistų žodžių ir posakių turėtų išryškėti madingieji kalbos elementai, geriausiai atspindintys tų metų visuomenės nuotaikas ir gyvenimo aktualijas, taikliausiai įvardijantys naujus, konkrečiam metui būdingus reiškinius. Kol kas net ir iš pavienių duomenų akivaizdžiai matyti, kad populiariausios šių dienų įmantrybės – per kone visas medijos formas (ypač internetą) plintančios anglybės, kurių, vaikydamiesi madų, genami noro pritapti prie bendraamžių, stveriasi paaugliai, nes prestižinės anglų kalbos intarpai daro prestižinę ir gimtąją kalbą (Vaičekauskienė 2007: 39). Anglų kalbos intarpų vartojimas, ko gero, yra tarptautinė jaunimo kultūros mada. Tai matyti skaitant, pavyzdžiui, šiuolaikinių vokiečių vaikų ir jaunimo rašytojų kūrinių vertimus į lietuvių kalbą: *Juk galų gale visiškai okay, jei žmogus nusprendžia neišduoti kitiems savo paslapčių; Cool, ar ne?* (Franca Düwel. *Džulė ir Snieguolė*, 2011, vertė Roma Reda Ptakauskienė); *Jas kaip nors dar dalinti fifty–fifty bus neįmanoma; Keep smiling, sene, rytoj vėl garantuotai bus giedra* (Christine Nostlinger. *Gretutė, mano mažutė*, 2003, vertė Teodoras Četrauskas)⁶. Akivaizdu, kad šie svetimės kalbės intarpai ir vokiečių, ir lietuvių skaitytojams atlieka emocinę-ekspresinę funkciją ir tekste vartojami stilistikos sumetimais, siekiant į jaunimą prabilti jo pamėgtomis kalbinės raiškos priemonėmis. Vienos verstinės knygos veikėja paauglė savo rašomame dienoraštyje kartais aiškina, kodėl ji renkasi angliškus žodžius, pavyzdžiui: *Tai buvo ištis heavy* (*Džulė ir Snieguolė*). Išnašoje jaunoji dienoraščio autorė dėsto, kad, pažodžiui išvertus, *heavy* reiškia „sunkiai pakeliamas“, bet angliškai šis žodis skambas šauniau. Keblus atvejis vertėjams – į kūrinių įterpti angliški frazeologizmai, pavyzdžiui: *It's raining cats and dogs*, – suriaumojo *Otis* (*Gretutė, mano mažutė*). Galima numanyti, kad autorė stilistiniais tikslais pirmenybę teikia madingiesiems anglų kalbos elementams, bet vertime reikėtų bent paaiškinti angliško frazeologizmo reikšmę – juk jam lietuvių kalboje tikrai galima rasti net ne vieną atitikmenį (*pila kaip iš kibiuro; dangus prakiuro* ir kt.).

⁶ Pavyzdžių iš vaikų ir jaunimo literatūros vertimų pateikė Rita Urnėžiūtė.

Tam tikrame kontekste saikingai vartojami madingieji kalbos elementai sakytinei ar rašytinei kalbai suteikia naujų emocinių-ekspresinių atspalvių, kuria šiuolaikiško žmogaus įvaizdį. Vis dėlto žmogui nuolat mėgdžiojant kalbos šablonais virtusias įmantrybes teigiamas įvaizdis virsta savo priešingybe. Todėl geriausia stengtis būti ne madingiems, o stilingiems – puoselėjantiems savitą kalbėjimo ir rašymo stilių.

Literatūra

Akelaitis G. 2003: Kalbos mada kaip reiškinys, *Kalbos kultūra* 76, 121–125.

Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Miliūnaitė R. 2005: Kalba kaip žmogaus įvaizdžio dalis, *Kalbos kultūra* 78, 32–54.

Švambarytė J. 1997: Kalbos kultūra ir mada, *Kalbos kultūra* 69, 86–89.

Vaicekauskienė L. 2007: *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai: kalbos politika ir vartoseną*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zabarskaitė J. 2013: Tvarioji lietuvių kalba? Takioji lietuvių kalba? *Literatūra ir menas*, 2013 11 08.

Agnė Aleksaitė

Lietuvių kalbos institutas